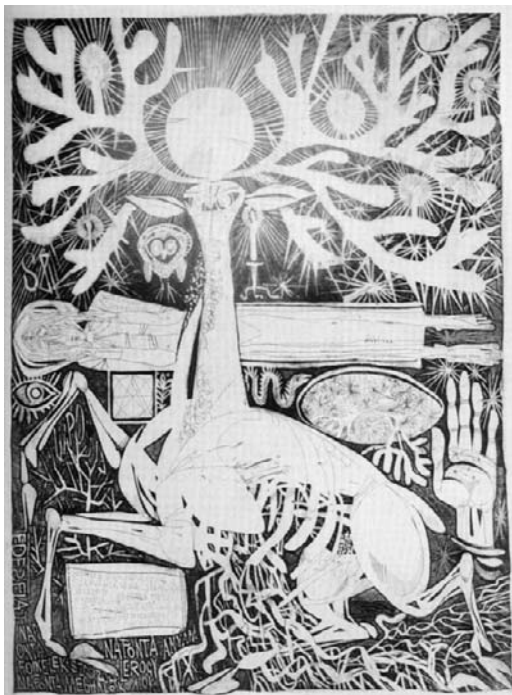

„Az igazság is egyedül az ember fejében él”

TÍZ JEGYZETLAP KASS JÁNOS KÉPEI ALÁ

CANTATA PROFANA 1966.
színes rézkarc, aquatinta

Először Juhász Ferenc velőtrázó versével találkoztam, amikor az Ifjúsági Rádió „Így írunk mi” pályázatán a Virágzó világfa című kötetet nyertem 1965-ben, éppen az érettségi évében. A Cantata-éposz annyira magával ragadott, hogy évekig kerestem-kutattam – akkor persze még meglehetősen naiv módon, de határtalan lelkesedéssel – a román kolinda metamorfózisainak terebélyesedő világfáját. A múzsák testvériségének csodája viszont akkor világosodott meg bennem igazán, amikor megismertem Kass János csodálatos rézkarcát. Nem kellett sok idő, hogy ebből a témakörből szülessen szakdolgozatom. Akkoriban már több mint száz irodalmi variációját gyűjtöttem egybe a kantata bartóki felfedezésének, s legalább annyi képzőművészeti alkotást is lel-

tároztam. Ehhez aztán később bábjátékok, filmadaptációk, balettek, újabb zeneművek csatlakoztak. De Juhász Ferenc 1970-es gyűjteményes kötete, A szarvassá változott fiú borítóján Kass rézkarcával személyes ars poeticámmá vált.

Akkor már ismertem Juhászt, hiszen a dolgozathoz elengedhetetlenül szükségem volt néhány alapinformációra: „A vers két élményből táplálkozott... Hosszú szilencium után, 1953-ban vagy 54-ben a Zeneakadémián nagyszabású Bartók-ciklust szerveztek. Fialat költőként hallgattam ezeket a lenyűgöző, elementáris erővel ható, háborzongató és elmevilágosító zenéket... Valószínűleg a Cantata Profana élménye lökte ki belőlem a Szarvaséneket... A szarvassá változott fiú költeménye a kiválás verse is... A vers szükségképpen hordozta annak a történelmi kornak jegyeit, erőit és ellentmondásait, akaratát és ellenakarátát is... Azt a nemzedéket, mely ezt megélte, szokták „szarvasos nemzedéknek” is nevezni. Felröpült egy raj, egy nagyszámú csapat... megélték a kiválás, a metamorfózis kínjait, azt a próbát, melynek visszahúzó ereje a szülői ház, a faluközösség makacs magzatburka, lendítője pedig a megváltozott társadalom elképzelt lehetősége... Hitünket éltette, hogy nem lehetünk olyan kiszolgáltatottak, mint elődeink voltak...”

KNER IMRE EMLÉKÉRE

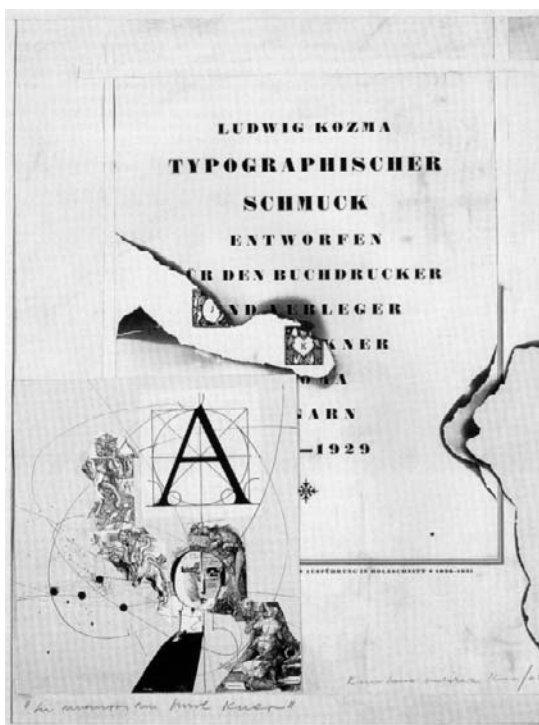
1967, collage

Amikor a Kner Nyomda 1922-es Almanachja lekerült a nyomdagépekről, s a három „bába”, Király György irodalomtörténész, Kozma Lajos építész-grafikus és Kner Imre tipografus aláírta a még festékilletű köteteket, az irodalmár így viccelődött: „Ez a három K könyv.” (S már mögöttük volt a Kner Klasszikusok 12 kötet!) De ki is volt ez a három K.? Hogyan találhatott egymásra időben és térben – s legfőképpen a könyvkuilúra megújításában – ez a három kivételes tehetségű férfi?

A nyomdaalapító Kner Izidor így emlékezett az egymásra-találásra: „Meg akartuk kísérlni, nem lenne-e lehetséges az akkori rendkívül súlyos viszonyok között is itthon egy magyaros jellegű, sajátos nemzeti és a mi gusztusunk szerint készült díszítőanyagot teremteni. A régi tipográfia tradícióinak nyomán akartunk elindulni, de ehhez előbb meg kellett kísérlni, hogy a régi tipográfiai szellem eleven ereje átültethető-e a modern nyomdatechnikába.” Ehhez a munkához talált az idős mester három K-t, Király Györgyöt, a régi magyar irodalom egyik legjobb ismerőjét, aki a kötetek szerkesztője lett; Kozma Lajos építész-grafikust, aki hosszú éveken át fametszeteket, könyvdíszeket tervezett; és fiát, Kner Imrét, aki gyomai magányában is a huszadik századi tipográfia és könyvművészet egyik kiemelkedő mesterévé vált. S mindez történt Gyomán, Európa közepén, egy istenhátamögötti településen a XX. század második-harmadik évtizedében.

És a negyedik „K” maga Kass János, aki lipcsei könyvészeti tanulmányait követően pontosan tudta, kik ők és mit teremtett ez a triumvirátus a Hármas-Körös partján, érzékelt és megfogalmazta a huszadik század könyvművészetének csúcsait és a könyvbe zárt gondolat máglyákkal is világított, munkaszolgálatlall súlyosbított tragédiáit.

Bölcsőringató szülőhelyem boldog nyarait a Körös partján töltöttük. Usztunk a hűs hullámokban, napoztunk a parti homokon, olykor csapatokba verődve fociztunk a libaszaros réten, s olvastuk az Új Írást, a Nagyvilágot, Semprunt és Sartre-ot. Egy késő délutáni órán megállt mellettünk egy éltesebb férfiú. Bevettük a csapatba. Rúgtuk a bőrt alkonyatig. Aztán bemutatkoztunk. Az „idegent” Kass Jánosnak hívták, éppen akkor rendezte a gyomai Kner Múzeumot. Már ott barátságába fogadott. 1970 nyarárt írtuk.

A KÉKSZAKÁLLÚ HERCEG VÁRA

1970, szitanyomat

Bartók valószínűleg a huszadik század egyik legjelentősebb igazodási pontja, mérték és érték, akinek hatása alól szinte nincs művész, aki kivonhatná magát. Kass Jánost is évtizedekig kísértette Bartók alakja, személyisége, műveinek csodája. Megidézte arcmását, bélyegeket tervezett emlékére, animációs filmekbe fogott, de legközelebb a bartóki modellhez, a Bartók által képviselt európai szintézishez a Cantata-lapon és a Kékszakállú nyolc szitanyomatán került. Mondom ezt annak ellenére, hogy a Kékszakállú-tematika Kass számára legalább annyira Balázs Béla története, s immáron Kurtág György parafrázisa is. Mindemellett nem véletlenül ragadhatta meg a Kékszakállú története a művészt. A férfi–nő viszony, ellentét és egység, fehér és fekete, igen és nem, aktivitás és passzivitás, erő és gyöngédség, monogámia és poligámia, rend és káosz mind-mind visszavezethető az emberiség tán legnagyobb talányához, férfi és nő ellentétekbe kényszerített elválaszthatatlanságához.

De mennyire másképpen ábrázolja a férfi és nő, Ádám és Éva alakját Kass a Biblia-lapok 86-os sorozatában, mennyire másként a Tragédia-illusztrációk 66-os sorozatában, a Mózes-karokban Cipporával vagy Hamlet és Ophélia alakjában, a 80-as években készült lapokon. Bár időben tán legkorábban, mégis legdrámaiabban a Kékszakállúban fogalmazza meg ennek az örök problémakörnek kérdéseit. Mint írja: „...Bartók remekműve a hatvanas évek óta foglalkoztat. A Helikon Kiadó kérésére akkor készítettem a dráma első grafikai változatát... A könyv lapjait ajtókként fogtam föl, s ez a szerkezet követi az eseményeket. Az ajtók drámai csomópontok, közrefogják a két szereplő közt végbemenő lelki folyamatot. Első perctől világos volt, hogy az indulatokat színnel kell kifejezni. A kék, a vörös, a fehér és a fekete kontrasztjából épül fel az egymást követő grafikai lapok ritmusa.”

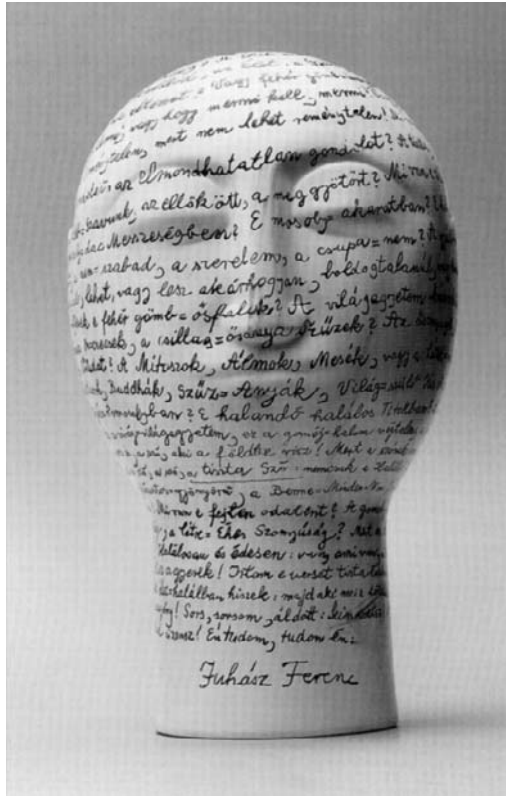

FEJEK

1972-, polisztírol

„Herceg tudod jól, mit tudunk, s mit nem tudunk / Hogy egyformák és mások egyszerre vagyunk. / Az egyneműanyag, mely mindig más. / Vér és virág. Kulcs és köté. Kés és írás.” – írta Somlyó György Kass egyik Fejek kiállítására írt Kis ballada a fejekről című versének Ajánlásában. Pontosan és tovább gondolhatóan. Mert Kass ismét zseniális találmánnyal állt elő a hetvenes évek elején. Nem tudom pontosan, mi ihlette az első ötletet, mindenesetre példátlan értéket hozott – illetve hozatott – létre. Mert hogy ez az ötlet kétarcú. Az egyik, hogy a műanyagból préselt egyenfejeket – a kor politikai propagandájával feleselve, miszerint a tömeg alakítja a történelmet, az egyének/egyénségek szerepe korlátozott – odaadta barátainak, nemzedéktársainak, a művészet jeles képviselőinek, „egyenítsék” azt. Hagyjanak rajta olyan jelet, mely kiemeli azt a tömegből, s egyszeri, megismételhetetlenül egyedivé, különössé teszi. A másik arca ennek a vállalkozásnak nagyon is személyes – mit gondol maga az alkotó a korról, a divatokról, a kísértésekről és tévelygésekről, a veszélyekről és reményekről, a kor kihívásairól.

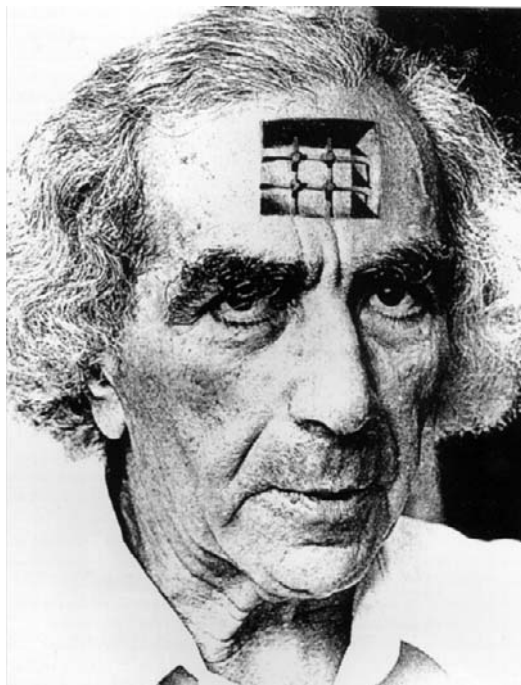
Elemzők sokasága igyekezett megfejteni a varázslatot, miért hatott annyira a reveláció erejével a Fejek-sorozat? Rajta keresztül méginkább nyilvánvalóvá vált a politi-

kai-ideológiai gyepelő-hatás, a bőrökön tapasztalt hétköznapi elidegenedés, a befelé fordulás, az elefántcsonttorony-efektus réme. A tömeg képzetét, az arc-talan, kozmikus bábuk sorát odaadta, s visszavárta. Több mint kétszázan bizonyították – Juhász Ferenc, Nagy László, Szokoly Tamás, Örkény István, Karinthy Ferenc, Kurtág György, Reich Károly, Darvas Árpád és hosszan sorolhatnám –, van esély, van remény. A többi maga alkotta tapasztalataira, intim kapcsolataira, indulataira és érzékenységére támaszkodva. Így született gyöngy és igazolványszám, rózsaszín és kés, bukósisak és napszemüveg, lyukkártya-szalag és töviskoszorú a fejek „egyenítőjeként”. Üzenetek és jelzések a huszadik század utolsó harmadából. Az én fejem homlokán egy picinyke fehér madár kitömött példány, széttárt szárnyakkal. Korán meghalt barátom, Csizmazia György ajándéka. Piros csőrének tükröppontjaként egy vércsöpp a homlokon – a gondolat szabadságának mártíriuma, a porlódi niké egyik változata.

FALUDY-FEJ

1988–89, collage, xerox

Nyolcvannyolc telén, még karácsony előtt Kass János egy mappát tett élém. Vagy félszáz kollázt rejtett a dekli-óvszer. Egy hónap intenzív munkájának eredményeit, a frissen hazatért tékozló fiú, Faludy György Test és lélek című műfordítás-gyűjteményének illusztrációit, egy újabb fantasztikus „fej-ötlet” kiteljesedését. A Magyar Világ Kiadó ugyanis gyorsan igyekezett reflektálni a népszerű költő hazatelepülésére, 1400 műfordítást hamar nyomda alá rendezte, s Kasst kérte fel az illusztrációk elkészítésére. A vállalás egyszerre volt politikai hittétel és szakmai kihívás. Kass mindkettőnek eleget tett.

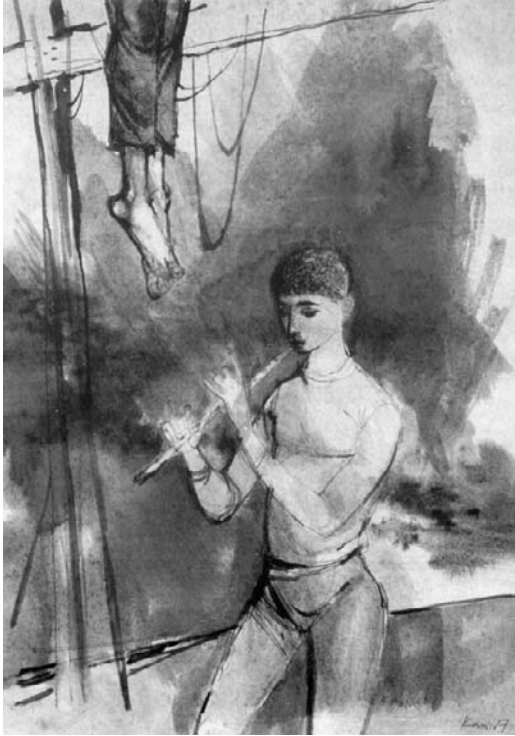
Faludyt Kass szenzációs sorozattal fogadta: a hetvenes évekbeli Fekék-sorozat alapindítatásához képest előjelet váltott. Egyetlen arc, Faludy karakteres arckép fotója lett a kiinduló pont, s ami aztán következett – az maga a művelődéstörténeti és

huszadik századi szembesülés, az egyéni és közösségi lét meghatározó „sorscsapása”. Ez a mintegy félszáz lapot tartalmazó sorozatban az egyetlen fej – Faludy gyötrelmeiben is reménykedő villoni portréja –, melyet hiába akartak kiradírozni a hazai köztudatból, túlélte és túlteljesítette a határzárakat, börtönfalakat, szögesdrótokat.

A Test és lélek kötet húsz illusztrációt(!) tartalmaz. Kass a Faludy-tekintetet szembesítette a művelődéstörténet legnagyobbjaival, kínai és japán ecsetrajzokkal, Giottóval és Leonardóval, Rembrandt-tal és Picassóval, töviskoronával és börtönráccsal, téglasorral és chip-tetoválással. Mindazzal, amivel a huszadik század embere akarva-akaratlanul szembesülni kényszerült. A grafikák pontosan fejezik ki Faludy gondolatát, miszerint: „az igazság is egyedül az ember/fejében él: a mindenségben nincsen”, avagy „a gondolat a fejünkben, mint a fű, nő.”

S láss csodát, a Faludy versekhez készített Kass-adaptációk újólággal megihlették a Mestert, s született tizennyolc rajzhoz tizennyolc nyolcsoros vers. Újabb metamorfózis, újabb lökete a szellemi stafétának. Egy a tizennyolc közül: „A börtönből kiláttam s szerény lettem, / ha kívülről néztem be, még szerényebb; / rövid, mulandó és nem ismétlődő / kirándulás, börtön, kaland az élet. / Száz milliárd év után sem tér vissza, / mert irgalom nem lesz s halott az isten, – / az igazság is egyedül az ember / fejében él: a mindenségben nincsen.”

A FURULYÁS
1957, *lavírozott tus*

Egyszer mindenkinek szembe kell nézni a múltjával. Felelősen vagy öngigazolásokot gyártva, tisztességgel vagy menekülve. Bitón végezve vagy ügynökként lapítva. Van Kassnak egy „szürke mappája”, benne tucatnyi 1954–57-ben készült, jórészt lavírozott tusrajz. Nem kifejezetten a forradalom illusztrációi ezek a grafikák, sokkalta inkább a megérlelt előérzetek, félelmek, gondolatok, eszmék, fájdalmak és remények foglalatai. A változások megsejtése, a feltolult társadalmi problémák súlya éppúgy ránehezül a művekre, mint a tragédia fojtogató miliője, a hit bizodalma, a remény egyedülvalósága. Lapozom a mappát. Kass már az ötvenes évek elején érzekelte: füst szennyezi a tiszta levegőt, novemberi köd lepi be már nyarunkat is, és az 1956-os Hamlet filmplakátján a címszereplő keresztet formáló kardot mutat föl a „Lenni vagy nem lenni” kérdésével küszködő magyarságnak. A tragédiába fulladt forradalmat követően egyre-

másra születnek a jelképes lapok: a Szent Sebestyén, testében nyílvevesszőkkel; a villamosra várók elidegenedett lézengő figuráival, a Varrónők végeláthatatlan sorával, a Gyermekjátékok groteszk és kegyetlen látóletével, a furulyással, aki 1957-ben, a megtorlás legvadabb időszakában, fölakasztott társa kihűlt lábánál mégis meg tudja szólaltatni a remény tétova hangjait...

Ma, amikor ötvenhatosok gyaláznak ötvenhatosokat, forradalmárok kételkednek társaik tisztességében, aktuálpolitikai indulatok ricsaja nyomja el a tiszta szavakat, erre a furulyaszóra kellene figyelniük. S lapozni a „szürke mappát”, melyet egy kivételesen érzékeny és bátor magyar grafikusművész hagyott ránk. Forgatni a lapokat, nézni a párás, felhős, borongós ködöt, a szitáló szilánkos esőt, a kontúrokat leplező, mégis drámai jeleneteket, a „ködlovasok” nemzedékét, akik kiüresedett utcákon, aknaszaggatta játszótereken, rideg börtönműhelyekben, reménytelen vesztőhelyeken szenvedték a testvérgyilkosság rettenetét, varrták reményvesztetten a „mégiscsak remény” Ariadne-fonalát, fürkészték távcsövekkel a végtelen villanásait, s mégiscsak csalogatták átmentett furulyájukból a remény elveszettnek hitt dallamait, miközben barátjuk és fegyvertársuk kihűlt lábait lengette fölöttünk a szél... Megrendítő Kass bátorsága és tiszta egyértelműsége. Az a hit és bizalom, mely minden köd, pára és homály ellenére is világlik, sugárzik ezen rajzok üzeneteiből...

HAMLET

1980, rézkarc

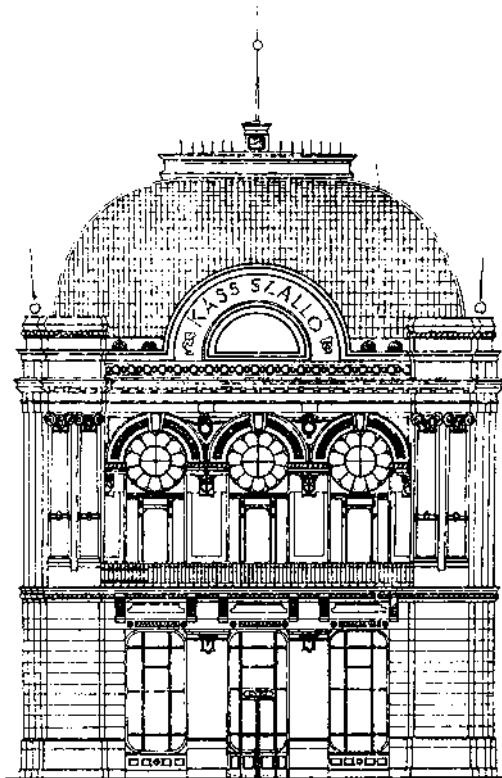
Lenni vagy nem lenni? – önállósult az évszázadok alatt Shakespeare egyik legnépszerűbb művének, a Hamletnek tán legfontosabb és legtöbbet idézett mondata. Am ez a sor az illusztráció műfajának is alaptétele lehet. Mert mit is nevezünk hagyományos értelemben illusztrációnak? Az adott szöveghez (regény, novella, vers stb.?) leggyakrabban a szövegtelmezést segítő, szolgáló vizuális műfajt. Pedig az igazi illusztráció több ennél. Ingoványos műfaj, pengeélen egyensúlyozás, gúzsba kötve táncolás. S éppen, mert szorítások között születő műfaj, csak a kiválasztottak nyújthatnak kiemelkedőt, művelhetnek egyenrangú alkotást. Mert újraértelmezni a vers mondandóját, arcvonásokat adni a regények alakjainak, helyszíneket teremteni a novellának egyszerre aláztatos és szabadságot kiteljesítő feladat. Illusztrálni egy jelenetet, megélni a verset, belebújni a történetek hőseinek bőrébe, újra alkotni a költői képeket, látható vonalakká, foltokká, színekké transzponálni a szavakat, új dimenziót kölcsönözni, új tartományait feltárni a műnek, képzeteket eddig nem becserkészett röppályákra bocsátani. Ezáltal gazdagítani a művet, ablakot tárni, a fantázia felhajtó erejét erősíteni.

A hatvanas években soha nem látott virágzásnak indult a hazai könyvművészet – többek között Kass János áldásos tevékenysége nyomán. Megvalósulni látszott Kner Imre szellemi hagyatéka, a szép tömegkönyv ideája. Olyan művészek vállalkoztak a hazai könyvművészet megújítására, mint Reich Károly, Szász Endre, Würtz Ádám, Gyulay Líviusz, Csohány Kálmán, Raszler Károly, Szalay Lajos, Lenkey Zoltán és természetesen Kass János. Kass egymás után jelentkezett a Madách remekéhez készített Tragédia-illusztrációkkal, a Mózes-lapokkal, a Hamlet-táblákkal, majd a Bibliához készített karcokkal és sorolhatnám a feladatokat. Joggal írhatta egyik kritikusa: „Ritka elsajátító készséggel rendelkezik, invencionitása szokatlanul erős: illusztrációi pedig mindig azt mutatják, hogy mind gondolati, mind érzelmi töltésű művek hangulatába azonnal képes beilleszkedni... Egyszerűen nem ismer lehetetlent: így aztán néha mintha nem is lenne kíváncsi arra, hogy ... milyen magasra van állítva a rúd, azt figyeli csak, milyen választékos stílusban ugrik...”

*KASS SZÁLLÓ**1997, tollrajz*

Privatizáció, reprivatizáció, új tulajdonosi szemlélet, értékek metamorfózisa. A művész nagyapja – felismerve egy európai város rangjára pályázó település szellemi és anyagi esélyeit – 1897-ben megnyitotta Szeged egyik frekventáltan szép helyén a Kass Vigadó. Az épület egyszerre lesz szálló az átmenő vendégeknek, de tartós otthon színészeknek, íróknak, újságíróknak. Nagyterme találkozóhely, kártya- és biliárdcsaták színtere, nevezetes bálók felvonulási terepe, meghitt vacsorák romantikus miliója. Szalay István polgármester (1994–1998) azt írta az Ötven év képben és írásban című kötet előszavában: „Ha ma kimondjuk Szegeden a „Kass” szót, az két fogalmat takar. Az egykori Kass Szállót, amelyet a középkorú szegediek Régi Hungária néven egykori fényének külső házában, belülről romként ismernek. A másik az élő Kass János, aki egyszerre szegedi és egyszerre világpolgár. Világpolgárként tért vissza id. és ifj. Kass János városába, hogy ismét tanújelét adja a családja és a városa közti

évszázados kapcsolatnak... Kass János nyugtalanul harcol a Kass Szálló reaktiválásáért nem szállodaként, de részben kulturális közintézményként. Egyetértve a várossal ide képzel egy csodálatos koncerttermet, egy meghitt alagsori kisvendéglőt, részeként a belváros általa megálmodott magjának, amelyet Bermuda-háromszögeként említ...”

A tervekből még alig valósult meg valami. Tekintsünk egy pillantásra a múltba. Pályám emlékezete című önéletrésztében így fogalmazott: „Szegeden születtem 1927. december 26-án. A harmincas évek elején kerültem el a városból. Nagy vizekre és óriási szárazságokra emlékszem. Máig érzem a múzeum előcsarnokának hűvösségét, Móra szivarjának kékes füstjét... Emlékszem a megásott avar sírok pontos derékszögeire, a gyerekszem-fényképezte csontos koponyák, csigolyák rendjére, majd feljebb, a gödör peremén a térdnadrágra, az árnyékot vető szalmakalapra, Móra kék szemére...”

Aztán újabb megnyilatkozások: „Elfogult vagyok Szegeddel, hiszen itt születtem, itt eszméltem, az apám vezette szállodában, és annak éttermében láttam gyerekfejjel azokat a művészeket, írókat, újságírókat, akik annak idején nemcsak Szeged szellemi életének meghatározói, de az ország és Európa ismert személyiségei voltak... Szeged mindig is talpra tudott állni... ezek az értékek a mai városvezetés számára is példamutatóak kell, hogy legyenek...”

DON QUIJOTE

1967, tollrajz

Kevés olyan figurája van az európai kultúrtörténetnek, mint Cervantes Don Quijotéja. Kassnak egyik első, immáron jelképpé nőtt figurája a spanyol lovag alakja, ez a sokféleképpen értelmezhető, sokféle módon újraalkotható hőse. Kass az ötvenes évek elején találkozott először a búsképű figurájával, s vállalkozott a nagy népszerűségnek örvendő alak újbóli, kassi megfogalmazására. Megérezvén a közösséget a lovag: töretlen hittel, belső meggyőződéssel vívni a látszólagos szélmalomharcot az önmegvalósításért, a küldetés teljesítéséért. Don Quijote jelképpé nemesedett az évszázadok folyamán, kissé naiv, mégis tiszteletet parancsoló alakja, egyszer-egyszer megmosolyogni való és mégis irigylésre méltó személyisége a mögöttünk levő század el-lentmondásos viszonyainak. A hagyománytisztelet, a megőrzés, a hűség és a túlélés példája. Kass szikár lovagja rajzban és rézkarcban szinte évtizedenként újraalkotva át-tétele önportré is: a következetes emberség és céltudatos hivatás eszményképe.

Benne rejlik ebben a műben a magány – az alkotói magányosság – és a közösségért való tevékenység – elsősorban a barátság, a sors- és pályatársai iránti vonzalom – értékes igénye is. Kass sosem vonul elefántcsonttoronyba, nyitott szellemű és befogadó típus. Barátainak, művésztársainak sora szinte felsorolhatatlan. Részint a személyes küzdelem okán Nagy László, Juhász Ferenc, Somlyó György, Kondor Béla, Reich Károly, Kurtág György, Faludy György, Határ Győző tartozik az élvonalba, de a régiek közül is szót ért Shakespeare-rel, Picassóval, Móricz Zsigmonddal és Madách Imrével, Bartókkal és Kodálllyal, Kecskeméti Vég Mihálylyal, akinek 55. zsoltára válik Kodály áttételén rajzbéli drámává: „Istennem Uram kérlek tégedet / Fordítsd reám szent szemeidet / Nagy szükségemben ne hagyj el engemet / mert megemészti nagy bánat szívemet...”

S íme, itt találkozik térben és időben, egy huszadik-huszonegyedik századbéli művész alkotásain Don Quijote és Te, tisztelt Olvasó, akivel együtt köszöntöm a hetvenötödik születésnapját ünneplő barátomat, Kass Jánost, akit csak Janónak szólítanak a bennfentesek, akik bizony vagyunk néhány ezren e ha-

zában. S önző módon, saját szavaival kívánok neki és mindannyiunknak minőségi életet, értelmes munkálkodást: „Ha sikerül néha megnyugvást adni, ha sikerül néha választ adni a kérdezőnek, ha sikerül kimondani az igent és a nemet, és mindezt fel is fogják a radarhoz hasonló fülek és szemek, és ha az agy után eljutunk a szívig, eleget tettünk hivatásunknak. És a szívekből kigyúló okos, alkotó értelem, a barátság és a szeretet vágya kivirágzik – egymás keze után nyúlunk.”

S akkor üríthetjük poharunkat: Vivát, Kass Mester!

Tanuli Lajos

